

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уређује

А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

Алексића др Радомира (Београд), Вуковића др Јована (Сарајево), Коларића др Рудолфа (Љубљана), Копског Блажа (Скопље), Павловића др Милевоја (Нови Сад), Сиљановића др Михаила (Београд), Томаковића др Васа (Скопље), Хрстић др Мајла (Загреб)

XXIV Књ.

БЕОГРАД
1959—1960

О ЈЕДНОМ НЕЗАБЕЛЕЖЕНОМ ДИЈАЛЕКАТСКОМ ТИПУ ФУТУРА С ОСВРТОМ НА БУДУЋЕ ВРЕМЕ УОПШТЕ

1. За изражавање радње које не се остварити у будућности употребљава се будуће време. Тек изузетно, у извесним ситуацијама може се будућа радња изразити и другим облицима. Исп. *сушра пушјујемо* где је будућа радња изражена релативским презентом и прилогом *сушра*.

У овом чланку биће речи о једном дијалекатском облику будућег времена, новом и по својој морфолошкој структури и по својој семантици. Облик се састоји од личне заменице, обавезне сем ако је у питању споредна реченица, и везе *да + Презентш*. Примере његове употребе забележила сам у месту Горњи Бањани, недалеко од Горњег Милановца у западној Србији. Ниједан пример није забележен као одговор на моје питање. Сви су узети искључиво из разговорног језика становништва.

Тим новим обликом глаголска морфолошка система овог говора богатија је од адекватне глаголске, морфолошке системе књижевног језика и осталих говора.

Примери: *Ми да продáмо жутуљу јер је већ òматорила а и мўжа јој је слáба. Ја да му дáм све што гòј ðнè, само нек ми пòможе да сйна излјèчйм. Ја д'узнесèм аљине нáпоље а ти иди налòжи стòци. Свá лèшина да прòпанè ако нè бидне кйшè. Ја д'удèм, вáла, ў бању чйм ðтаљáмо с лèтинòм. Оно да ти назéбè вако бòсо. Чйм срдáймо ово мало шљйва, мй да сд'хèмо ў Дичину. Тй, ако тáко трòшйш, ши свè да пòшрошйш и нйшта ти нè д'òстанè. Ти да га вòлйш и пáзйш док бйдне млáд и лйјеп а потљен?*

Остале примере са коментаром в. даље у тексту.

Проблем је у овоме: да ли нови облик има значење модалног футура, индикативног футура или можда модалног пре-

зента? Сва мишљења о вредности ових облика нису увек идентична. Између модалног футура и модалног презента глагола *хшеши* и његове допуне у неким случајевима није лако повући границу исто као што некад није лако разграничити модални футур од индикативног, иако је, у системи, свака од ових категорија синтаксички потпуно одређена. (Исп. ниже). Стога ћемо се детаљније задржати и на њима да би у оцењивању синтаксичке и семантичке вредности новог облика стекли што поузданији критеријум.

2. У области синтаксе личних глаголских облика углавном су презент, императив и претеритална времена скретала на себе пажњу наших лингвиста¹. Тек у новије време посебну дискусију о природи футура, семантичкој и морфолошкој, у савременом језику подстакао је један правописни проблем: треба ли облик будућег времена писати одвојено или уједно. У чланцима, објављеним углавном у часописима *Наш језик* и *Језик* аутори² износе своја мишљења и аргументацију, једни залажући се за заједничко писање, други за одвојено. У часопису *Jahrbuch der Slavischen Philologie* (1952, Band 2) објавио је Karl Rösler расправу *Beobachtungen und Gedanken über das analytische Futurum im Slavischen*. У њој углавном говори само о конструкцији *буду + инфинитив* у словенским језицима. Остале облике футура којих у српскохрватском има више Rösler-ова студија не третира. И чланци о замени инфинитива везом *да + презент* дотичу се и нашег облика. У њима се, између осталог, додирује и питање да ли је

¹ Даскор се дискутовало о будућем времену углавном у оквиру обраде глаголских времена уопште. Тако проф. др А. Белић у своме познатом делу „О језичкој природи и језичком развоју“ (Посебно издање, Српска краљевска академија, Београд 1941, стр. 364, 382 и даље) у одељку о глаголском релативу дискутује о будућем времену, тј. о проблему употребе презента место футура у ситуацијама глаголског релатива и употребе футура у ситуацијама које му временски не одговарају.

² Стевановић М[ихаило]: Сложени глаголски облик или сложеница, *Наш језик* н. с. VI, св. 7—10 (1955) 209—224; Стевановић М[ихаило]: Још нешто о облику футура, *Наш језик* н. с. VII, св. 5—6 (1956) 140—152; Jonke Ljudevit: Je li oblik futura I složenica, *Језик* IV (1957) 43—48; Jonke Ljudevit: Još o odjecima i pisanju futura I, *Језик* V (1957) 118—122; Jonke Ljudevit: Futur I je zaista složeno vrijeme, *Језик* V (1957) 142—144; Vuković Jovan: Još o obliku futura I, *Језик* V (1957) 134—141; i Hamm Josip: Uz Vukovićev članak o futuru, *Језик* V (1955) 145—147; Stanić Milija: Složenica ili prosta reč, *Питања савременог књижевног језика* (1957) 96—98; Марковић Св[етозар]: Облик футура у прошлости, *Наш језик* н. с. IX, св. 3—4 (1958) 110—115.

иста семантичка вредност футура са инфинитивом као и футура са *да + ПрезентШ*¹.

Преглед синтаксичке употребе футура наћи ћемо и у многим граматицама. Историјску страну тј. слику свих облика будућег времена које у српскохрватском налазимо од најстаријих времена до данас, дао је у општим потезима проф. А. Белић у својој „Историји српскохрватског језика — Речи са конјугацијом II (изд. „Научна књига, Београд, 1950, стр. 134—137 и 245—257) и детаљније у расправи „О постанку српскохрватских глаголских облика *нећу, ћу* и сл.“ (Глас СКА СХII, II разред, књ. VI, стр. 1—19).

3. Данас се на територији српскохрватског језика употребљавају ови облици за изражавање футура²:

<p><i>ја ћу радиШ(и)</i>³ <i>ја ћу да радим</i></p>	<p>јесу најраспрострањеније конструкције. Оба су облика у потврдној форми по значењу потпуно еквивалентна. У негативној форми</p>
--	---

¹ М[ихаило] Стевановић: Инфинитив и свезица „да“ с презентом, Наш језик III (1935) стр. 282—288; Московљевић Милош: Језичко павирчење по нашим књижевним часописима, НИИ 16.XI 1952 Dalibor Brozović: О *vrijednosti Infinitiva s veznikom „da“*, Jezik II, br. 1 (1953) стр. 13—18 и О *razlikama između Infinitiva i prezenta s veznikom „da“* Jezik II, br. 5 (1953—54) стр. 153—154; Miroslav Kravar: О „*razlici između Infinitiva i veze da+prezent*“, Jezik II, br. 2 (1953—1954) стр. 43—47, и br. 3 (1953—54) стр. 70—74 и Još jednom о *razlici*, Jezik II, br. 5 (1953—1954) 90—91; М[ихаило] Стевановић: Напоредна употреба инфинитива и презента са свезицом „да“, Наш језик н. с. св. 3—4 (1953) стр. 85—102 и св. 5—6 (1954) стр. 165—285.

² Познато је да је у најстаријим епохама српскохрватског језика било два начина за исказивање радње у будућности: код перфективних глагола употребљавао се перфективни презент, код имперфективних конструкција глагола *хъшѣши, имѣши, быши* и инфинитив. Замена инфинитива везом *да + ПрезентШ* коју срећемо већ у старословенским споменицима, на српскохрватском тлу узела је широки мах. Мисли се да је употреба ове везе дошла из одречног футура (Исп. о томе код С. Куљбакина: Неколико речи о конструкцији са индикативом место инфинитива у старословенском преводу Јеванђеља, Зборник А. Белића I, стр. 229—232 и код А. Белића Историја српскохрватског језика, Речи са конјугацијом, стр. 249).

³ Краћи облици *ћу, ћеш*... место *хоћу, хоћеш*... јављају се у штокавском још у првим писаним споменицима а у чакавском нешто касније, у XV—XVI веку (А. Белић: О постанку српскохрватских облика *нећу, ћу* и сл., Глас СКА, II разред, књ. 6 стр. 10).

- облик са инфинитивом означава футур, док други означава модални презент¹.
- ради(ш) ћу* са истим значењем и на истој територији. За разлику од претходног облика код овог се лична заменица не употребљава сем ако се нарочито хоће да нагласи и онда она стоји иза глаголског облика.
- ја хоћу погинуши* } Овај облик углавном има вредност модалног презента. Рећи су примери његове употребе у футурском значењу (Исп. *Ја се бојим хоће погинуши* или *хоћеш доћи ал ћеш грдно проћи*.)
да погинем }
- ја имам радиш (и)* } И овај облик има углавном модално значење: *морам, Шреба да радим*. Граница између њега и индикативног футура врло је флуидна. (Исп. ниже).
ја имам да радим }
- ја ћу радим* са изостављеном свезом у говорима источне и јужне Србије². Конструкција је, свакако, по мишљењу проф. А. Белића, млађег датума, јер се трагови свезе *да* у овој ситуацији још чувају.
- ја будем (будем) радил* } у кајкавском дијалекту за трајне глаголе³.
ја бум (бом) радил }
- ја будем радим* налазимо у чакавском и то ретко⁴.
- перфективни презент* у кајкавском⁵ дијалекту и местимично у Банату⁶.

¹ Исп. о томе у чланку проф. М. Стевановића „Напоредна употреба инфинитива и презента са свезицом *да*, Наш језик н. с. књ. V, св. 5—6 стр. 169—170 и даље.

² Белић Александар, Дијалекти источне и јужне Србије, Српски дијалектолошки зборник, књ. I, Београд, 1905, стр. 636 и даље.

³ Алексић Радомир: Прилози историји кајкавског дијалекта, Јужнословенски филолог XVI, стр. 49.

⁴ Белић Александар: Речи са конјугацијом, стр. 135.

⁵ Р. Алексић, *op. cit.*, стр. 49.

⁶ Ивић Павле у делу О говорима Баната (Јужнословенски филолог XX, стр. 153) констатује у два места у Банату да је употреба презента свршених глагола место футура „црта неуопштена, али не сасвим ретка“.

Није случајност што једино за футур постоје неколико облика. Тога има и у другим језицима. Исто тако није случајност што су модалне вредности у футуру и врло честе и врло разноврсне. Вероватно да најширу скалу модалности налазимо баш у оквиру футурских значења. Проф. М. Стевановић у својој Граматици (Грамматика српскохрватског језика за више разреде, изд. Нови Сад, 1954, стр. 413—414) наводи седам врста модалности изражених будућим временом: *намеру, жељу (зајовешт), веровашноћу, могућност, довушшење, услов, неминовност*.

То, с једне стране, показује велику блискост на семантичким пољима између модалности и будућности, тј. између онога што се намерава, жели, тежи, може или мора учинити и онога што ће се учинити. У многим језицима конјунктив, оптатив, инјунктив и служе за изражавање будуће радње. С друге стране, то и објашњава постојање више облика за футур. Модалност се може изразити на више начина па је према томе и футур на више начина могао бити формиран. Отуда толика шароликост у облицима футура не само у српскохрватском него и у језицима других народа. Но футур се развио не само од таквих модалних глагола који значе неку тежњу, намеру, морање него и од оних семантичких јединица и њихових допуна који означавају уопште неку активност, импулс, покрет. Тако се у неким романским језицима футур може градити са глаголом *aller (u)hu*: *je vais dormir* или *je vais venir*, у латинском са *dormitum eo*, у индијском са *nomina agentis* + гл. *ásmi*. За латински футур, нпр. *amābo* са наставцима *-bo, -bis ...*, Х Хирт¹ наводи да се развио из везе која значи *Ich bin ein Liebender*². Дакле, битан моменат за стварање футурског значења из једне модалне или њој сличне везе јесте моменат тежње, импулса за извршењем радње.

4. Српскохрватски футур је, у целини узев, као изражајна јединица нова и посебна семантичка творевина, која се развила из модалног израза глагола *xшеши* у скраћеном облику и његове допуне. Његови саставни делови изгубили су своја првобитна значења: глагол *xшеши* изгубио је обележје садашњости а вољитивно значење делом или у потпуности; инфинитив је изгубио

¹ Hermann Hirt: Indogermantische Grammatik, Teil VI, Syntax 1 (Heidelberg 1934) стр. 248.

² A. Meillet у наставку *-bo, -bis* види „le subjonctif de l'aoriste radical de la racine *-*bhewā -*bhū-* (A. Meillet et J. Vendryes: Traité de la grammaire comparée des langues classiques, 2-^e édition revue et augmentée, Paris, 1948, стр. 291).

функцију допуне и безвременско значење. Тако измењена оба значења дала су ново, треће значење — значење вршења-извршења радње у будућности¹.

Новостворена семантичка јединица није, међутим, потисла из употребе првобитну синтагму са искључиво модалном вредношћу. Она је данас углавном сачувана у вези пуног облика глагола *хШеши* и инфинитива (или његове замене), док футур има уз допуну исти само скраћени помоћни глагол. *Ја хоћу да дођем* је садашње време глагола *хШеши* непотпуног по значењу, и његове допуне и синтаксички значи исто што и *ја имам вољу, ја желим, ја намеравам да дођем* док *ја ћу доћи* или каснији облик *ја ћу да дођем* означава футур глагола *доћи*. Имамо, дакле, две потпуно засебне временске категорије, сваку са својим јасно одређеним значењем. Једна је садашње време и садржи у себи значење става извршиоца радње према радњи, друга је будуће време са значењем извршења радње у будућности. Прва као начински израз улази у модусе, друга означајући искључиво време извршења радње има своје место међу индикативним односно релативним временима.

Ми бисмо овде указали на још једну особину која оштро одваја модална од осталих немодалних времена. Кад се на пример каже *ја хоћу да дођем, доћи, дошао бих, умрех од жеђи, замало га удариши шћаше, био доћи* у свим се овим примерима изражава намера или жеља или претпоставка или било какав став за извршењем радње. Акције вршења односно извршења нема. Кад се каже *доћи*, то значи: ја заповедам да дођеш. Сам долазак се не врши. *Умрех од жеђи* са значењем „*ја умирем од жеђи*“ стања умирања немамо, већ само изношење уверења о умирању. Исто тако у прошлим модалним конструкцијама *замало га удариши шћаше*,² *био доћи*³ и сл. немамо остварење глаголске радње.

¹ Исп. у вези са овим и питање писања футурског облика у дискусији која је око тога покренута. В. напомену бр. 2.

² В. о модалним конструкцијама глагола *хШеши* и инфинитива у чланку М. Стевановића: Једно значење имперфекта према употреби у језику П. П. Његоша, Јужнословенски филолог, књ. XX стр. 170 и даље; затим о сличним конструкцијама у чланку П. Сладојевића: О имперфекту у српскохрватском језику, Јужнословенски филолог, књ. XX, стр. 222 и даље; код Ј. Вуковића: Посебни перифрастични модални глаголски облици у српскохрватском језику, издање Научног друштва НР Босне и Херцеговине, Радови II, књ. I (Сарајево 1954), стр. 18 и даље.

³ Исп. о конструкцији *био доћи* чланак Ј. Вуковића: Модални облици с имперфектом и перфектом глагола бити+инфинитив главног глагола, Јужнословенски филолог, књ. XX, стр. 263—272.

У начинском изразу *ја хоћу да дођем* изнесен је само став (жеља воља) говорног лица за доласком. Став се садржи у управном глаголу. Допунски глагол у презенту *да дођеш* не показује паралелност извршења радње са моментом говора или неким другим моментом. Ни ту нема никаквог извршења.

Дакле једна од битних особина начина и начинских израза јесте то што се глаголска радња не реализује нити се реализовала, уколико је модални глагол у неком од прошлих времена, него се износи само став говорног лица према њеној реализацији.

Насупрот овом стоји употреба времена у индикативу. Кад говорно лице каже *ја долазим, ја дођох, он долажаше, он је долазио*, уколико се ради о употреби ових времена у ситуацијама која им временски одговарају и уколико радња није ничим условљена (исп. *ако дођеш*), онда је у њима изречена увек конкретна реализација радње.

5. Посматран из ове перспективе, тј. из перспективе реализованости или нереализованости глаголске радње, футур и модални и индикативни, дакле футур уопште, представља посебан случај. Он никако не може значити реализовану глаголску радњу већ самим тим што показује вршење или извршење радње у будућности. Али ипак разлика између модалног израза и будућег времена постоји. Да упоредимо модални израз *ја хоћу да дођем* и индикативни футур *доћи ћу*. У првом случају износи се само став, конкретно воља за доласком, у другом реч је о акцији, чија ће реализација бити у будућности. Разлика се врло лепо осећа кад су у реченици оба облика употребљена један поред другог. Исп. *Ја хоћу да положим испит* и *ја ћу га положити*. Први показује став (жељу, вољу) у садашњости, други извршење, дакле конкретизацију радње у будућности.

Но модални футур нема сва својства осталих модалних времена. Заједнички им је само моменат става. Кад говорно лице каже: *Ако добијем на лозу, имам да прокрстарио цео свет*, оно је у тренутку говора већ имало, већ заузело став, конкретно овде решеност за извршењем радње. Став, је, дакле, паралелан моменту говора, што показује његову везу са садашњошћу. Међутим то не значи, као што је то случај код осталих модуса, да је време става време начинских израза¹. Да је то тако, овај

¹ Проф. А. Белић истиче да је у начинском облику ма кога језика на свету — када се начин употребљава у самосталним реченицама — време тога облика у ствари време става („О језичкој природи и језичком развитуку“ стр. 394).

би начински израз означавао садашње време. Он, међутим, означава будућност што се најбоље види по томе што облик *имам да прокрстарим* можемо заменити будућим временом, тј. можемо овде рећи *прокрстарићу*. И једино га њиме можемо заменити. Замена са неким модалним обликом *желим, хоћу, намеравам, решио сам да прокрстарим* и сл. не би представљала потпуни еквивалент у значењу. У ствари, значење модалног футура садржи у себи две вредности, једну модалну која значи *одлучио сам, имам намеру, решио сам да прокрстарим*, и другу индикативну, *прокрстарићу*. Став је фиксиран у садашњости али се временски моменат остварења радње не управља према њему. Он јасно показује будућност.

Најважнија, дакле, разлика између начинских израза и модалног футура јесте у извршењу радње. Код начинских израза видели смо извршења радње нема. Модални футур *имам да прокрстарим*, међутим, изражава и извршење радње а не само став. Говорно лице жели њиме да изнесе не само своју решеност него и то да ће у будућности радњу остварити тј. прокрстарити свет.

Нешто је мало друкчији футур у неким примерима. У њима, наиме, елемент извршења радње није тако изразит. У реченици *соко лети више Сарајева, / Тражи лада ће ће Починуши* футур *ће Починуши* може да се схвати и као намера (што доказује чињеница да се може заменити намерном реченицом *ће да Почине*) или као жеља и могућност (што доказује замена потенцијалом *ће би Починуо*)¹. Слично се може разумети и футур *повуче собом мноштво лица којима ће поглавице везати* тј. којима намерава поглавице везати. Исти је случај и са примерима футура који показују могућност или неминовност. *Како ћу ти пустиши крпу плашна кад је мени снаха везала руке* значи како могу пустити, како ћу остварити радњу у будућности. *Па ошће у клисуру Шврду / куд ће проћи Грчићу Манојло* значи и куда мора проћи Грчићу Манојло². Радња ће се извршити у будућности зато што се мора извршити. Слично је и са модалним футуром у условним реченицама. *Ако ћеште га послаши, пошаљите га празна*, значи ако га намеравате послати и ако га пошаљете, тј. ако остварите радњу у будућности. Све зависи од тога који је од елемената у унутрашњој структури футура у тренутку говора више изражен односно више наглашен.

¹ Пример је узет из поменуте Историје српскохрватског језика, проф. А. Белића, стр. 253.

² Примери су из поменуте Граматике проф. М. Стевановића, стр. 414.

Још једна узгредна напомена. Код примера *хоћеш сШари јада допануШи, ја се бојим хоћу погинуШи, хоћеш доћи ал ћеш грдно проћи* и сл. имамо пуни облик глагола *хШеШи* и изразито наглашен став. Но то је ипак футур а не модални презент јер се њиме износи и мисли на реализацију радње у будућности. Семантички еквивалент овим облицима јесте футур *ја се бојим погинућу, ти ћеш доћи ал ћеш грдно проћи, ти ћеш сШари јада допунуШи, не пиШај ме умрећу* и сл., а не модални презент. Тај облик не можемо уопште заменити презентом неког глагола са сличним значењем, нпр. *ја желим, намеравам, Шежим* и сл.

Из ове анализе проистиче овакав закључак: синтаксички, и модални презент и модални футур потпуно су јасно одређени и чврсто стоје у обличкој системи глагола. Првим се износи само став према радњи, другим и став према радњи и извршење радње чија реализација пада у будућност. Оба су дакле и синтаксички и лексички издиференцирана. Но између њих постоје и „прелазни типови“ код којих диференцијални семантички елементи нису оштро наглашени. Код таквих прелазних категорија могућа је, видели смо, алтернација модалног презента са модалним футуром и она не мора бити у зависности од тога да ли је ситуација индикативна или релативна мада је релатив, разуме се, за то погоднији. Релатив сам може да условљава само измене у временским одредбама, а не у одредбама става.

Тип модалног футура у примерима *досШа ће сШара биШи ова пословица, по својој прилици узрок ће шоме биШи његова аљкавосШ, биће исШина да је болесШан, мајка ако ће и сШара биШи, изађе пред кућу* излази из схеме модалних времена уопште. Облици *ће биШи* или *биће*, иако по форми будуће време — не показују време уопште дакле немају основно значење сваке глаголске речи у личном глаголском облику. Облик футура у свим наведеним примерима има само значење модалне речце *свакако, вероваШно*, мада: *вероваШно је сШара ова пословица, вероваШно или свакако је узрок шоме његова аљкавосШ, вероваШно да је исШина да је болесна*. У њима нема ничег футурског нити уопште какве временске одредбе. Футуром глагола *биШи* износи се мишљење, тачније вероватноћа о глаголској радњи односно стању, оствареном у садашњости.

Футур глагола *биШи* има значење речце и у другим везама: *бићу донео, биће погрешно што значи вероваШно да сам донео, вероваШно, свакако да сам погрешно*.

Пре него што пређемо на чист индикативни футур који искључиво показује извршење радње у будућности без икаквог става, задржаћемо се на једном типу који је по својим особинама њему сличан али не и потпуно идентичан. Тај се тип огледа у примерима:

Ако ли ми Бог и срећа даде /Па се здраво своме дому вратим/ Честита ћу тебе учини^{ши}.—А тако ми Бога великога /Ја ћу ошић у поље Косово/ И заклаћу турског цар Мурата /И с^{ша}ћу му ногом под гр'оце,/ ... Ухва^{ти}ћу Вука Бранковића, Везаћу га уз то бојно копље/ ... Носућу га у поље Косово. (Народне песме, Вук Ст. Караџић).

Неоспорно је да су сви облици будућег времена овде прави индикативи, тј. сви показују извршење радње у будућности. Временски моменат (будућност) одмерен је према моменту говора говорног лица. Но ако дубље уђемо у анализу примера ових футурских облика видимо да у њима извршење радње у будућности, представља, у ствари, остварење намере лица које ће радњу извршити. Милош Обилић ће отићи на Косово, заклаће Мурата, ухватиће Вука Бранковића, везаће га итд. зато што му је намера, што је решио да то учини. Разуме се, и то се мора нарочито подвући, та намера, тј. одлука није изричито дата као што је то случај код модалног футура, она се латентно, чак врло латентно налази у самом облику.

Има ситуација у којима се, без разлике у значењу, могу употребити и футур и модална, намерна реченица; исп. *кад ме пишаш право да ши кажем*, која се може рећи и са футуром *кад ме пишаш право ћу ши рећи*, или *обећао је да дође* поред *обећао је да ће доћи*.

Индикативни фушур. Означава само извршење радње у будућности без икаквог елемента става говорног или ког другог лица. Огледа се у овим примерима:

А одметници и грешници сви *ће се са^шр^{ши}* и који остављају Бога *изгинуће*. — Јер *ће^{ше} се по^сра^{ми}ши* од гајева које желесте и *зас^{ти}де^{ши}* од вртова које изабрасте. — Јер *ће^{ше} би^{ши}* као храст којему опада лишће и као врт у ком нема воде. — И *и^{ћи} ће* многи народи говорећи: ходите да идемо на Гору Господњу и *учиће* нас својим путовима и *ходићемо* стазама његовијем; јер *ће* из Сиона *изаћи* закон и ријеч господња. И *судиће* многима и *караће*

многе народе те ће *расковаши* мачеве своје на раонике.— Тада ће се поноситост људска *угнуши* и висина људска *понизиши*. — Господ ће *биши* *узвишен* у онај дан. — И идола ће *несшаши* са свијем. — Иљуди ће *ићи* у пећине камене. — Тада ће *бациши* човјек идоле своје сребрне и идоле своје златне (Даничић, Превод Старог завјеста).

Разлика у примерима између ове и претходне категорије није само у лицима. Тачно је да кад је субјекат у трећем лицу, говорно лице не може увек да зна да ли извршење радње у будућности представља за њега, тј. за субјекат, истовремено и његову намеру. Кад се пак ради о субјекту у првом лицу, тј. кад је говорно лице истовремено и субјекат у реченици, онда је ситуација сасвим јасна. Говорно лице зна да ли је радња коју ће извршити његова жеља, намера или не. Исп. на пример: *ја ћу да се покајем и по-Дравим, оџросши ми* где је извршење радње, тј. покајање и поправљање тежња говорног лица, са реченицом *Урадио сам што ешто шако, иако сам знао да ћу се покајати* где извршење није ни тежња ни намера субјектова него факат који ће се догодити у будућности. Сличан је случај и са потенцијалом. Кад говорно лице каже *ја бих дошао* облик потенцијала *бих дошао* открива став говорног лица. Али кад се каже *он би дошао* или *Петар би дошао* онда то не мора да буде став говорног лица него став субјекта који у овом случају нису идентични. То се најбоље види по томе што реченицу *Петар би дошао* можемо да декомонујемо на две реченице *Петар каже: — ја бих дошао* где је онда сасвим јасно да став према доласку не припада говорном лицу него Петру, дакле трећем лицу прве наведене реченице (*Петар би дошао*).

Према томе прво лице је најпровиднији терен где се ова два типа будућег времена могу најлакше разграничити.

Међутим, није увек могуће да само из једне реченице одредимо који је тип футура у њој. Потребно је некад повезати реченицу са контекстом или познавати говорну ситуацију у којој је футур употребљен. Кад се на пример каже *сушра ћу ићи на плажу* извршење радње у будућности, тј. сутрашњи одлазак на плажу, овде представља остварење намере говорног лица. У контексту, међутим, *какав ми је што живош! Сваки дан личи један на други. Ешто увек исто. Сушра ћу ићи на плажу, купаћу се, врашићу се, јешћу и сјаваћу а прекосушра све поново*. Иста реченица у различитом контексту нема исто значење.

Да сведемо. Семантика футура као глаголског облика састоји се од три елемента: елемента извршења радње, елемента будућности и става. Релевантни елементи за све категорије футура јесу елеменат извршења радње и елеменат будућности. Необавезан али могућ, некад врло изразит, некад врло латентан јесте елеменат става извршиоца радње према радњи.

Елеменат извршења радње оштро је одвојио футур од модуса и начинских израза за које смо видели да се никад не употребљавају да се њима означи извршење радње, него само да се њима изрази жеља, намера, неминовност или било какав став за њеним извршењем. Чињеница што у неким случајевима место футура може да стоји модални презент, тј. модална реченица (*Шражи лада ће ће Починуши* поред *Шражи лада ће да Почине* и *ће би Починуо*) нимало не говори против ове констатације. Као што је у неким случајевима тешко повући границу између појединих категорија футура јер је та граница врло флуидна (исп. ниже) тако је у неким случајевима тешко повући границу између модалног израза и футура. Ови примери, углавном у релативу, где футур може да стоји у алтернацији са модалним презентом или неким модусом јесу прелазне категорије у којима основни семантички елементи нису довољно издиференцирани. Та алтернативност условљена је говорном ситуацијом, тј. употреба оба облика могућа је онда када није потребно да се изричито нагласи искључиво једна карактеристичност глаголске радње (став према радњи ни њену извршивост у будућности).

Елеменат будућности, дакле временски елеменат, јасно показује каква је промена извршена у првобитној вези из које је настало будуће време: од значења садашњег времена једног модалног непотпуног глагола и његове допуне у инфинитиву (или супину) добили смо значење будућности. Тај облик, према томе оставио је категорију речи којом се обележава став и пришао категорији којом се обележава време.

Елеменат става изразит је у модалном футуру конструкције *имам + инфинитив* или *имам + да + презент*. У осталим употребама видели смо варира од наглашеног до ненаглашеног. Има га, видели смо, латентно у себи категорија која се огледа у типу *сушра ћеш ме издаш на Косову* док га категорија типа *а одмешници и грешници сви ће се сашрти* и *који осћаваљају Бога изгинуће* нема уопште. Елеменат става јесте онај елеменат који унутар футурских значења уноси диференцијацију. Но његово постојање

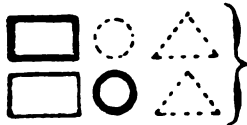
није сваки пут лако утврдити. Границе међу овим категоријама су лабилне и не може се увек лако одредити којој категорији футур припада, мада то не значи да се прототип за сваку категорију не може утврдити и тачно фиксирати. Зато је сасвим природно што понекад за један исти случај будућег времена имамо два различита тумачења. Тако, на пример, футур у *Пред Шобом је све садање, што би, што јест, што има доћ* проф. Вуковић,¹ тумачи као индикативни, док га проф. Белић² сврстава међу модалне облике. Анализирајући модалност конструкције *имам + инфинитив* (или *имам + да + презент*) проф. Вуковић у примерима узетим из Рјечника Југославенске академије тачно примећује да је граница између ова два футура „једва ухватљива а понекад и неухватљива“. Отуда није тешко — каже он даље — да се дође до тога да модални футур са *имам* добије могућност да заузме место обичног индикативног футура и у индикативном значењу.³

Ако бисмо хтели графички да представимо ове категорије тако да знаком □ обележимо елеменат става, знаком ○ елеменат будућности, знаком Δ елеменат вршења-извршења радње онда би графичка представа различитих вредности футура и модалне везе са пуним обликом глагола хтети изгледала овако:

став будућ- извр-
ност шење
радње

модални израз глагола хтети и његове допуне *ја хоћу да дођем*, из које се развио футур.

модални футур са неизразитим елементом (из) вршења радње, тип *Шражи лада ће ће Починуши* и сл. који се може заменити модалном реченицом или неким модалним обликом.

индикативни футур са скривеним елементом става, тип *Ја ћу оШић у Поље Косово*.

индикативни футур са потпуно искљученим елементом става, тип *а одметници и грешници, сви ће се сашрши а који остављају бога изгинуће*.

¹ Вуковић Јован, Посебни перифрастични модални глаголски облици ... стр. 6—7.

² Белић А., Историја српскохрватског језика — (Речи са конјугацијом) — књ. II, св. 2, стр. 251.

³ Вуковић Ј., *detto*, стр. 7.

Књижевни футур јесте морфологизација семантема у схеми 2, 3 и 4.

6. О говору и пореклу становништва. Горњи Бањани у којима сам чула ове нове облике налазе се 15—18 км на југу од варошице Љига, а 20—25 км северозападно од Горњег Милановца. Становништво, како то с једне стране показује традиција сачувана у народу, а, с друге стране, потврђује и сам говор, пореклом је углавном из источне Херцеговине. Оне куће чији сам говор бележила, тврдиле су ми да су се њихови преци доселили овамо отприлике пре 200 година. У разговору са професором д-р Миленком Филиповићем, познатим етнологом који је испитао порекло становништва среза Таковског где спада и наш говор добила сам ове податке¹. Становништво је тројаког порекла: 1. из Херцеговине и Санцака, претежно из Сјенице, и то из времена кад је Сјеница била екавска и касније, кад је постала јекавска; 2. из Црне Горе; свега три куће су аутохтоне. Одатле је било исељавања у Срем, Бачку и Будим (ту би их требало потражити) и враћања натраг.

Њихов говор има углавном ове особине:

1. за јат се налази тројак рефлекс: *е, је, ије* у дугим слоговима, *е, је* у кратким. Од исте особе у истој речи могу се чути сва три рефлекса: *млѐко, млјѐко, млијѐко*. Икавизми су они општи: *бѝљег, забѝљежио* али *шћѐо, љмјео, завѐљѐ*, затим у компаративу *сѝдријѝ, смѝлијѝ*, затим у *нѝсам, нѝси* итд. У лексичи *сѝкира* поред *с'ѝкира, додијаѝи* итд.

2. постоји велика тенденција ка сажимању: *ѝмѐ, дѐшѐ*, чак *вѝћѐ, завѐљѐ, забѐљѐ*, који се по правилу само тако сажети и чују.

3. Скраћивања има такође доста: *мѐш* (< *можеш*), *кѐш* (< *кѝжеш*), *нѝш* (< *нећеш*), *нѝм* (< *немам*), *јаѐм* (< *ја богме, јабоме*) итд.

4. сажети одречни облици презента глагола *хѝшеѝи* морају се у овом говору подвући не само као фонетска него и као морфолошка занимљивост. Наиме, то *нѝ* (< *неће*) уопштено је за сва лица и једине и множине. Уопштавање је дошло свакако аналогичном према одречном облику свих осталих глагола (изузев

¹ Дело је изашло из штампе пошто сам већ предала рукопис.

глагола *имаши* и *јесам*) уз које је *не* одречна речца и као таква стоји непроменљива уз сва лица оба броја. Исп.

Тај *иксан нѣ* да *лажѣ*. Ја *нѣ* да те *видѣм* кад си *такѣв*.
Ми *нѣ* да је *прѣтѣмо* у школу *прѣје* *дѣвѣтѣ* *гѣдинѣ*.
Што ти *нѣ* *слѣшѣш*, а?

Мијага ти *нѣ* *д'одрекнуѣ* ако ти је *рѣко*. *Клѣо* се да *нѣ*
да *пијѣ* а *еве* га *ѣпѣ* *освѣнуо* ка *хѣскија*. Ти *нѣ* да се
пѣкајеш ако ме *пѣслушѣш*.

Материјала немамо довољно за једну категоричну констатацију, но ипак, бар према изнесеним примерима, биће да се у овом говору не прави морфолошка диференцијација између одречног презента какву налазимо у књижевном језику, где ја *нећу* да *дођем* значи садашње време а *ја нећу доћи* будуће. Овде иста конструкција *ја нѣ* да *дођем* служи подједнако за изражавање оба времена.

Нескраћени облик чује се кад је одречан глагол *хѣшѣши* употребљен самостално или кад је нарочито наглашен:

Опете *и* *вѣ* у *кѣкањаше?* *Јѣк*, *нѣћемо*. — *Опѣ* л *бѣти*
кѣше *данѣс*. *Мѣслим* да *нѣће*. — *Нѣћу* да *пѣпустѣм* ма се
све *тумбе* *окрѣнуло*.

5. Акценатска система броји четири акцента. Кановачког дуљења нема. Дужине се не чувају свуда у једнакој мери. Нестаје их најчешће иза *и'*, чувају се најбоље иза *'* (нарочито у дво-сложним речима).

6. Морфолошки облици речи са деклинацијом исти су као у књижевном језику. Једини генитив плурала без наставка забележила сам у *колко је саш* (неколико пута). Али у одговору када уз именицу *саш* стоји неки број генитивни наставак је *и*: *сад је ѣѣш сашѣ*. Изједначења локатива са генитивом нема. Поред плуралских наставка *-има*, *-ама* за датив-инструментал, локатив чује се код неких именица четврте врсте и наставак *-ма*: *љѣдма*, *ѣилѣдма*, *ѣрасѣдма*.

7. Међу речима са конјугацијом чести су облици: *бѣднѣ*, *мѣднѣ*, *хѣднѣ*, *мѣгѣднѣ*, *вѣднѣ* и сл. и честе елизије *д'ѣдѣм*, *д'ѣзмѣм*, *д'ѣдѣм*.

8. Интересантни су перифрастични облици императива. Забе- лежила сам: *д'идѣш, да кдш (кажеш), да донесѣш, д' узмѣш*. Рећи су *иди, опери, санеси*.

9. Од синтаксичких особина треба истаћи доста живу упо- требу аориста. Имперфекат није изумро. Глаголски прилози врло се ретко чују. Прошли глаголски прилог забележила сам једино у изразу: *Пошав од (Пошав од Алемѣијевића воденице на лијеву сШрану)*.

7. На територији о којој говоримо инфинитив се у потврдном футуру, рекла бих, ретко чује. Као футурски облик употребљава се конструкција типа *ја ћу да радим* ређе *радићу* или *доћи ћу* и нови облик *ја да радим* који је одскора, како ћемо даље видети, почео себи да крчи пут. Да би слику и вредност новог облика могли да сагледамо у што јаснијој перспективи, ми се нећемо приликом изношења материјала држати класификација по критеријуму индикатив-релатив-модус. Поћи ћемо од онога што нам намеће сам материјал, тј. размотрићемо семантичке ситуације у којима је нови облик врло чест или готово искључив, а затим ситуације у којима се никако не јавља.

Интересантна је чињеница, и она захтева и посебно лингви- стичко објашњење, да се конструкција *ја да радим*, дакле кон- струкција без глагола *хШеши* употребљава најчешће баш у оним реченицама у којима извршење радње представља остварање на- мере, хтења, тенденција говорног или ког другог лица, будућег извршиоца радње:

Ми да Продамо жутуљу јер је већ бматорила а и мўжа јој слаба. Ако бйдне шћео д' учй ми да га дамо даље, ако ли нё шћедне, мдтику у шаке па нёка нек кдпā и нека бйде сёльāк. Мйливоје и нāкo да сāлазй до у водё- ницу. *Ја д' изнесём* āљине а ти йди нaлoжи стoци. *Oна* (тј. скоро удата млада) *да пoбегне* oтaлен. Сāма је говo- рила да нё може с нйм дўго. — Ако ймаднём кāд, *ја да Шкѣм* с'утра цйјели дāн. *Ја да дoђём* кāстиле да се вйдйм сā тобoм. *Ја да му дāм* све што гoј дће само нек ми пoмoже да сйна излијёчйм. Нёмај брйгё, *ја да сāћдём* у кавāну и да сāнесём кромпйре. *Ја д'ёдем*, брāте, и нё да чёкам нйкога. — *Он да дoђе* oма зā тобoм. *Иди ти и вāтāј мёсто ми да крoнемо* oма зā тобoм и да ти сāнесемо ствāри. *Ја д'идём* вāла у бању док oтaљамо

с љѣтинѣм. — Чим сра̀димо ово мало шљива̀ ми да са̀-
 ђемо у Дичину (тј. да станујемо). — Ми да крвемо на
 ва̀шер за по̀ сата. — Ја д'идѣм часком до Лѣјове каване.
 — Ја часком да наложи́м ва̀тру и д'укувѣм по каву.
 — То бр̀зо да биде го̀тово. Ама ја ома да се врѣши́м,
 само д' узмем сѣ у Живорада и ето ме на̀траг. — Е,
 ја сад д'идѣм и д'ѣдѣм и д'изврнѣм све чѣтир љ̀ вѣс и
 баш ме бриге што се они та̀мо, знам ти ја око чѐга
 крвѣ и ра̀тују́.

Рекла бих да у свим овим примерима облици да + Презенш
 представљају будућа времена. Ми да продамо, ја да му дам, ја
 да са̀ђем, он да силази, ми да кренемо, она да побегне, ја д' изне-
 сем, значе ми ћемо продаши, ја ћу му даши, ми ћемо кренуши,
 она ће побећи, ја ћу изнеши и сл. Свим се тим облицима изражава
 и реализација радње, а то остварење у суштини јесте и намера
 лица коме је радња приписана. Ситуација је иста као и код оне
 категорије футура коју смо констатовали у типу Ја ћу ошић сушра
 на Косово и заклаћу Шурског цар Мураша. Додуше, неки од
 ових примера новог облика могли би се можда заменити модалним
 презентом, тј. могло би се схватити да они значе на пример ја
 намеравам да Продам краву, ми намеравамо да га дамо, даље
 она намерава да побегне. Сваки модални презент има у себи
 елементе будућности, обично далеке будућности. Но замена мо-
 далним презентом не би представљала потпуни семантички екви-
 валент. У књижевном језику, а то је познато и осталим дија-
 лектима (па и овом) веза да + Презенш има читаву скалу различитих
 значења. На пример, у контексту Знаш шта, да Продамо кућу Па
 да Поделимо новац, облици да Продамо и да Поделимо имају
 значење врло благог императива: хајде да Продамо, Продајмо,
 Поделимо. Или у контексту: ошало је на овоме: ја да напишем
 писмо а он да га носи на пошшу везе да напишем и да га носим
 су у ствари допуне глаголу ошало је. И са њим су и синтаксички
 везани. Сличну повезаност имају везе да + Презенш и у овим
 примерима: хајде, ја да кувам кафу а да ши самелеш, важи
 ли? — Добро, да се крене; кад нема друге, да ши кажем и сл.
 Свим овим облицима означено је садашње време, којим је управо
 изнесен став према радњи. Само став показују и примери типа
 ја да Положим испиш — куд би ми био крај са значењем кад
 бих, ако бих положио испиш, куд би ми био крај. У примерима
 из Горњих Бањана то међутим није случај. Они су употребљени

самостално, изречени су непосредно као саопштења, тј. немају управни глагол нити какву другу везу негде у ранијем контексту. Веза да + *презент* у њима није дошла ни као одговор на питање као што тога има у књижевном језику. Исп. питање: *Зар ћеш да продаш краву, Зар ћеш да идеш овакав* којима одговор може бити двојак: *да продам, разуме се* поред *продаћу, разуме се* и *ићу зашто да не* и *да идем зашто да не*.

У реченицама са ако:

Он ако да долази, нек дође прџс'утра, кад је прџзник. Понџз'де и мџни [тј. гаса] ако да сџлазиш до у варџшицу. Ц'ни, ако да слџша, не код Мџлована да биде рџаво. Ви, ако да ноћџше [тј. у истом селу] ви џстанте јџш [тј. на вашару], ако ли нџ, ви крџн'те за видела.

Модални футур у зависним, намерним и последичним реченицама у већини наших дијалеката (сем чакавског и дубровачког књижевног) замењен је презентом¹. Тако и овде налазимо:

Он сџмо мџсли на то шта д'џде и како да с'џзврнџ нџђе у дебџлу ладџвину. — Прџђи се лџпова, виђџш да тај сџмо звџра џе шта д'укрџде и д'џднесџ.

Упала у очи да је највећи број примера са новим обликом у првом лицу једине, дакле тамо где је ситуација, као што смо видели, најјаснија за распознавање да ли је извршење радње уједно и остварење намере, тежње субјекта или није. Свега један пример пуног футура забележила сам у примеру: *Учинџ што еџто шако, иако сам знао да ћу се поџијџши* где је сасвим јасно да кајање, тј. у будућности остварена радња, не представља остварење тежње говорног лица.

Према томе, за први случај употребе новог облика можемо закључити ово: он се употребљава у оним семантичким ситуацијама у којима се овим обликом са извршењем радње у будућности истовремено казује и намера, тежња лица реализатора радње за извршењем радње. Моменат реализације може бити више или мање удаљен од тренутка говора. Временско удаљење будућности самим обликом није дато.

¹ Исп. *Нисам Шџли жџдан да ћу Шри поџиШи* (А. Белић, Историја српскохрватског језика, књ. II, св. 2 (Речи са конјугацијом, стр. 249).

Новом облику семантички дакле одговарају наше прве две категорије футура, оба модална футура и индикативни футур са ненаглашеним латентним елементом намере. Овај нови облик називаћемо у даљем излагању крњим футуром јер је за једну морфолошку јединицу краћи од њему семантички и морфолошки најближег времена.

Друга категорија употребе новог облика огледа се у овим примерима:

- а. *Ти д' изгориш све руке тако! Ти да падлоши и кола и вдове.*
- б. *Ти да панеш отален! Црна јадко ти д'умреш од глади! Сва љштина да пропане ако не биде кйшѣ. Он начисто да пропане ако вако продужй. Оно да ти назебѣ вако бдсо.*

Да одмах напоменемо: ни у једном од ових примера извршење радње у будућности не представља остварење намере нити било какве тежње говорног или ког другог лица коме је радња приписана; друго, сви ови облици у овим примерима могу се заменити модалном футурском конструкцијом *имам + инфинитив* (или *имам + да + презент*): *Ти има(ш) да изгориш све руке тако и ши има да паднеш отален* итд.

Да бисмо могли разумети ту модалност и употребу крњег футура, размотрићемо најпре психолошке ситуације у којима су ове реченице изговорене, а затим и природу глагола употребљених у њима.

Све су горње реченице декларативне и узвичне. Све су изречене непосредно под утиском онога што је говорно лице навело да их изговори. *Ти да панеш отален* се спонтано отело једној мајци кад је видела где јој се попело дете. *Црна јадко ши д'умреш од глади* узвикнула је унуци једна бака сматрајући да унука мало једе и да то никако није довољно. *Он начисто да пропане ако вако продужи* констатовао је један отац онда када му је речено да му се син на студијама опија и оргија уместо да учи и даје испите. *Оно да ши назебе вако босо* рекла је једна снаша другој спазивши да јој по зими дете нема чарапа на ногама. Све су, дакле, ове узвичне реченице са новим обликом непосредна реакција на утиске спољне.

У првој категорији употребе овог облика, рекли смо, да је у њему елеменат намере (става) релевантан за тај облик, да постоји у тренутку када говорно лице објављује радњу, да је он,

према томе, елеменат паралелан моменту говора. И у овом случају једну паралелност морамо подвући, паралелност изговарања наведених реченица са овим спољним догађајима, стањем и утисцима који су говорно лице навели да реченице и изговори. *Ти да Панеш оШален* је говорно лице изрекло онога тренутка када је видело да ће дете да падне. Моменат када је говорно лице изговорило *он да Пропане ако вако Продужи* или *оно да Ши назебе вако босо* паралелан је са моментом када је говорно лице схватило и протумачило да ситуација у којој се налази студент односно босоного дете може довести до пропадања односно назеба. Иста се паралелност може констатовати и у осталим наведеним примерима. Ови фактори који ће довести до остварења радње, а који су говорно лице изазвали да реченице изговори, постоје, дакле у садашњости. И не само то. Они су у свести говорног лица онда када је говорно лице употребило нови облик футура, било зато што те факторе директно види, било зато што у даном тренутку на њих мисли. Другим речима, нови облик футура управо и скривено повезује реализацију радње у будућности са оним факторима који ће до те реализације довести.

Но ови примери у оваквој говорној и психолошкој ситуацији не истичу само паралелност изговарања реченице са постојањем оних фактора који до те реализације доводе. Они показују још нешто, што, по нашем мишљењу, оправдава употребу новог облика по истом оном принципу по коме је нови облик употребљен и у првој категорији.

Да бисмо могли видети шта је све заједничко у семантичкој структури и једне и друге категорије, размотрићемо свестраније најпре прву категорију а затим ћемо исте семантичко-структуралне елементе потражити и у другој категорији.

Видели смо у првој категорији да је елеменат става иако ненаглашен и латентан, релевантан за нови облик. Нагласили смо да је тај елеменат паралелан моменту говора, што значи да је везан за садашњост. Нагласићемо сада још неке околности.

1. У првој категорији лица којима је радња приписана извршиће је. *У ја да Продам краву, ми да га дамо даље у школу, ја да Шкем*, првом лицу је радња приписана, прво ће лице радњу и извршити. Психолошки појам лица реализатора радње поклапа се са лингвистичким појмом реализатора радње, тј. са субјектом у реченици.

2. У првој категорији намера потиче од лица коме је радња приписана. *Ја да Продам краву значи ја* (а не *Ши, он* или *неко* или *нешто Шреће*) ћу краву продати. Лице и став се само могу теоријски одвојити, суштински то су овде две нераздвојиве представе. Другим речима, када посматрамо став и лице коме је радња приписана у првој категорији посматрамо их као јединствени акциони појам.

По односу субјеката према стварном реализатору радње случајеве друге категорије поделићемо у две групе:

У *Ши д'изгоршиш руке* јасно је да ће се радња горења извршити, али је јасно и то да радњу неће извршити лице коме је граматички она приписана него неко трећи, односно нешто треће (ватра, сунце, неки врућ предмет и сл.) у зависности од тога на шта је конкретно говорно лице мислило), које реченицом нигде није споменуто али које је у моменту говора ту присутно, чије је постојање јасно говорном а свакако и оном другом лицу коме се говорно лице обраћа. У *Ши да Поломиш Шочкове и кола* не значи да ће субјект (друго лице) поломити точкове. Точкове ће поломити рђав пут, камење или блато које је говорник у тренутку говора морао имати на уму. Извршење радње не зависи директно и само од воље субјектове. Да је то тако, види се најбоље по томе што би се ове реченице могле граматички и друкчије изразити, тј. могла би се субјекту не приписати радња а да се смисао ни мало не измени. Могло би се, наиме, рећи: *Теби ће изгорети Шако руке* или *Теби ће се кола Поломиши*. Овде су дакле субјекат и конкретни реализатор радње два одвојена самостална појма.

У примерима одвојеним под б) немамо такав случај али немамо ни случај истоветан са примерима прве категорије. У *Ши да Панеш оШален, Ши д'умреш од глади*, друго лице извршиће радњу умирања одн. падања. Али лице коме је радња приписана извршиће радњу не зато што жели (извршење је ван оквира његове воље), него зато што мора, што радњу диктирају околности. Субјекат је овде п р и н у д н и реализатор радње. Нагласили смо за прву категорију да став потиче од субјекта. Нагласили смо и то да тај став (конкретно намеру) можемо схватити као подстрек за извршење радње. Намера, тежња или жеља и доводе до остварења акције. У другој категорији реализација радње, видели смо, повезана је са оним факторима који ће до реализације довести. Реченицу *Ши да Панеш оШален* говорно лице изрекло

је кад је видело да се дете попело на даску. Лабава даска и несигурно мало дете на њој довело је говорно лице до тога да каже да ће доћи до извршења радње, тј. до пада детета са даске. Извршење радње, дакле, јесте непосредно везано за околност која управо и диктира њену реализацију. Када је друго говорно лице видело босоног дете по хладном времену онда му је и пало на ум да дете може назепсти. На помисао да ће доћи до стања назеба говорник је дошао на основу конкретних могућности: хладно време и босе ноге доводе до назеба. Када је поменути отац за сина студента рекао *он да Пројане ако вако Продужи* представу о синовљевој пропасти добио је од реалних чињеница: од обавештења о синовљевом лењствовању и пијанчењу. Нерад и пијанчење стварно воде у пропаст. Кад је говорно лице изјавило *ако вако Продужи* (тј. без кише) *сва љешина да Пројане*, пошло је од чињенице да нема кише, па је на основу тога и прорекло да ће сва летина пропасти. Кад је суша, пропаст усева неминовна је. Ако се осетљива човечија кожа примакне јакој ватри или било којој већој топлоти (ситуација у *Ши д'изгориш све руке Шако*) руке (или кожа) морају изгорети. Ако се кола терају по рђавом путу точкови ће се поломити. Остварење радње овде се јавља као нужност, као последица околности које нису у реченици дате, али које је говорно лице у тренутку изрицања реченице имало на уму.

Спремност, склоност, готовост да до извршења радње дође и овде такође морамо констатовати. Али та спремност, готовост не потичу од субјекта, који, како је анализа показала, не мора да буде и стварни реализатор радње. Тежња, готовост за извршењем радње потиче од правих извршилаца, од околности. Чим такве околности постоје (врућ предмет и осетљива кожа, хладно време и босе ноге, слаба кола и рђав пут и сл.) самим тим постоји и тежња, могућност или неминовност. Остварење радње представља у суштини остварење физичког, физиолошког, природног или друштвеног закона или процеса, дакле једну врсту деловања, која је ван домашаја човекових активности и човекове воље уопште. Оно што је, дакле, заједничко обема категоријама, што је релевантно за употребу новог облика, јесте постојање у садашњости готовости, тежње за извршењем радње. У првој категорији та тежња, конкретно намера, потиче од свесног живог бића. Тад је то лице и будући реализатор радње. У другој кате-

горији тежња потиче од околности а субјекат је или принудни реализатор радње или не узима директног учешћа у њеном остварењу. У првом случају, према томе, став је одраз хтења, воље свесног живог бића, у другом је одраз неминовности, дејства неког природног или друштвеног закона. Извршење радње је у првом случају циљ субјекта, у другом случају последица околности. Граматички у оба случаја радња је приписана субјекту.

8. Задржаћемо се сада на оним случајевима у којима се нови облик никако не чује, иако се ради о будућој радњи.

Дóћи ћеш ши сѝнко, дóћи и шрáжићеш да ти дáм д'ѓдѓш, ал ѓво што ћу ти дáти. — Ја већ вѓдѓм свóга бóга да ћу поред овáквије снá ја дá бидем и глáдан и жéдан. — Пожéљеће дн, мáјчин сѝн, и сýва лѓба сáмо ако га бѓде бѓло. — Дóћи ће време кад ће жѓви да кáжу: ўстајте мр̀тви да лѓгнемо ми жѓви. — Вѓдећеш га јéдног дáна где ти га вѓзаног дóводѓ кўћи. — Свѓга ћемо ми дѓпѓш ѓмáши, сѝне слáткѓ, сáмо ако се узжѓви и ако нам бóг дáднѓ здрављá. — Разўмеће дни дѓвó што им чѓча сáда прѓча и зажалиће што ме нијесу пóслушали. — Знáо сам да ћу да се пóкајем.

У свим овим примерима футур никако не значи да лице коме се радња приписује жели, намерава или тежи да изврши радњу, нити је пак радња схваћена као неминовност као нешто што ће се догодити зато што се мора догодити и за чије остварење тенденције у садашњости већ постоје. Ни у једном од ових примера футур се не може заменити модалном конструкцијом *имам + инфинитив* односно *имам + да са презентом*. Нико од нас не би рекао *Ши синко имаш да доћеш и имаш да шражиш да ши дам да једеш* итд.

Језичко осећање самих говорних објеката противи се употреби крњег футура у њима. Ја сам, наиме, двојици мештана објаснила да желим научити да говорим сасвим као они. Један од њих је дечак од 15 година који није учио школу, други је старац од 70 година, такође без школе. У почетку сам „грешила“ намерно у облицима и акценту да бих проверила да ли су у стању да ме исправе. Рекла сам на пример *дáј ми шу рѓклу* (исправљено у *рѓклу*), *с шѓбóм* (исправљено у *сá шобѓм*), *за сѓѓком* (исправљено у *зá сѓокѓм*), *ѓдѓм ў кавани* (исправљено у *кавáну*), *да изнѓсѓм* (исправљено у *д'ѓзнѓсѓм* итд.). Њихов успех у проналажењу мојих „грешака“ још је више пооштравао њихову пажњу.

Тако сам учинила и са овим примерима. Дан раније била сам забележила како је једна старија жена рекла детету кад је одбило да једе попару: „доћи ћеш ти синко, доћи и Шражићеш да ти дам д'едеш“. Одмах затим, чим је дете измакло, старица је мени рекла: „зажељеће он, мајчин син, и сува љеба само ако га биде било“. Исте те две реченице али са крњим футуром поновила сам у сличној ситуацији пред двојцом поменутих личности. И следила је исправка, сасвим спонтано. Сва три моја крња футура да доћеш, да Шражиш, да зажелиш исправљени су у доћи ћеш, Шражићеш, зажељећеш. Други пут, кад сам подражавајући једну старицу, пред њима рекла време да дође, када живи да кажу, усШајше мршви да легнемо ми живи, исправка је такође учињена.

У реченици *знам да ће се покајаши*, јасно је да кајање у будућности не може бити намера субјектова. Када сам је као такву поновила моји исправљачи нису реаговали. Исти је случај (тј. субјекат је прво лице, извршење радње није његова намера) и са реченицом *ја већ видим свога бога да ћу поред оваквије сна ја да бидем гладан и жедан*.

Реализација радње у овим примерима односи се на далеку будућност и на реализацију која ничим у садашњости није предодређена. Овим се облицима означава само факат будућег извршења радње. На овакав закључак нас наводе још и ови случајеви:

1. Иста особа за исти факат (падање кише у будућности) употребила је једанпут један, други пут други облик. Да би разлог употребе различитих облика био јаснији, ја ћу унеколико описати ситуацију, у којој се налазило говорно лице. Било је лепо време. Код сиромашног сељака за месец дана треба да буде свадба. Покренуло се питање смештаја сватова у случају невремена. Један од дискутаната у договору рекао је: „Ешо, сад је лијепо време, има ће да с'игра и да с'лумљује. А кад бидеш свадбовао њљушшаће киша ка за инаш и најравиће се блашо да ћеш да се глибиш у њему до појаса“.

Од исте те особе, два-три дана касније, када је сипкала киша и били се спустили тешки сиви облаци, забележила сам ову реченицу: *их, браше, ала пада и она да пада шако цијелу ноћ*. Облик *да пада* показује спремност, готовост за даљим падањем кише. До закључка да ће киша падати та особа је могла да дође на тај начин што је у тренутку говора видела и схватила околности

које условљавају даље падање кише. У првом примеру *иљушшаће* и *падаће* ка *за инаш* износи се само факат да ће бити кише. Остварење радње, тј. падање кише, у овом случају у тренутку говораничим није наговештено.

2. Пред полазак на вашар, један сељак, од кога сам такође забележила неколико примера новог футура, рече ми: *„Ја да продам краву и да [кућим нову младу јуницу“*. (Напомињем да ова реченица није дошла као одговор на моје питање него ми је казана непосредно, као саопштење). Очигледно, овде се ради о сељаковој намери за продајом и куповином. Нешто касније, чула сам како је исти сељак свом детету које је од њега упорно захтевало да му купи лопту, рекао *„добро, де, кућићу ти“*. Ту немамо ни намеру ни неизбежност него само факат куповине у будућности.

Но најкарактеристичнији је пример једне жене од које сам такође забележила неколико облика и једног и другог футура. Њој сам, наиме, објаснила да мене јако занима све што она ради. Да бих могла на све да боље обратим пажњу,⁴ замолила сам је да ми увек унапред каже шта ће 'да уради. На тај сам начин успела да од ње извучем већи број футура. Већина примера односила се на оно што она намерава да уради и употребљени футури су били у новом облику:

Ја д'изнесем њине напоље, ти иди налџи стоци. — Ја данас да шкџм цијџели дан. — Припаз' дџ на млјџко, ја д'идџм часком да донесем водџ. — Дџдобро, ја да ти дџм два кила кџмака за ту рџклу, вџжй ли? — Ми да му пџнудџмо и нџвца ак' џће.

Када је, међутим, врачала, тј. гледала сељацима у шољу кафе, употребљавала је увек пуни облик.

Тебе ће, ћџрко, свџнуши, џво пџгледџ џво. — Он ће да ти се вџџши, џпџмти, што сам ти рџкла. — Све ће то он да забџрави и џпџ' ћеџе лџјџепо жџвјеџи. — Ёво шта вџдим: дџбућеш вџсти од куће џскоро. — Чућеш глас, радџсан али лџжан. — Стојџ ти радџс', пџџкаћеш од срџће.

Када сам у шали ја прорицала будућност двојници мојих исправљача сви нови футури били су ми исправљени.

Ова двојица мојих објеката потврдила су и нашу претпоставку да је моменат извршења радње, онај елеменат дакле који је битан за разграничење између модалног презента и модалног футура, релевантан и за нови облик. То значи да је за њихово језичко осећање нови облик футур а не модални презент. Они су ме, наиме, исправили кад сам употребила овакву комбинацију *ја да продам краву и ја ћу је продаши*. Рекли су ми да тако не може да се каже „јер је то једно исто“. За њих је значи *ја да продам* исто толико футур колико је и *ја ћу продаши*. С друге стране, није било исправке када сам у једном причању с њима употребила модални презент поред новог облика: *ја намеравам да одем и ја да одем сигурно*. То су два различита саопштења.

Рекли смо, у поглављу о природи будућег времена, да није увек лако разабрати да ли извршење радње представља истовремено и извршење намере субјектове. Тешкоћа се нарочито јасно осећа у трећем лицу. У првом лицу, видели смо, ситуација је много јаснија. Зато је број примера крајег футура највећи и његова употреба најдоследнија кад је субјекат реченице у првом лицу.

У трећем лицу налазимо оба облика:

Он д' њду у пѣтак у Љяг, бар тако је Обрад код оца говорио. — Нѣ брини, ђи да ши сѣнесе к'омпире. — Ма нѣмѡте га више ћѣрати. Он ла с'ѡије, дијѣте је то и није навикнуто на врѹћу (тј. ракију). Кѹ(д) ћу пѡтљен са њим. — Она, јѡдница да жѡви цјѣлог вѡјека тѡкѡ са њим и да јѣднако стрѣпѡ од његовијег бѡтинѡ и погѡнштине. — Остави тај бѡч пѡбогу брата, вѡдиш да дѹшу д'убијеш у њѣму. — Он тѡкѡ и дѡље да лѹмѡује и да ти прѡлумѡује сѡв мѡраз, а ти пѡсле дѹвѡј у празне пѣснице. — Није то чѡвек за њу. Он да нѣ рѡдѡ ка и дѡсад. Нѣмѡ њѡј у тој кѹћи нијаква живѡта. — Пѡзи што ти кѡжем. То дѡ биде тѡкѡ ил нѣ био јѡ Миливоје Јѡловић. — Прѣ шѡ дѡ биде истина нег ѡнѡ што Зѡрка кѡжѣ.

Они ће ти дѡље пѡкѡзѡши, припитѡј сѡмо. Он ће да зѣвзечѡ, а тѡ се ѹхвати зѡ уши па йгрѡј, лѣнштинѡ јѣдна, а стѡка нек трѡпи глѡдна. Он ће бѡиши лѡвац, ти зѣц а ја ѡсица. Он ће онда да ше јѹрѡ, а ти бѡјѡи.

Овде има примера за које још и можемо претпоставити да је говорно лице њихово извршење радње у будућности схватило

истовремено и као субјектову тежњу за тим извршењем: *Они д'иду у њешак у Љиг, бар Шако је Обрад код оца говорио. — Он Шако да и даље лумпује и да Ши пролумпује сав мираз а Ши после дувај у празне песнице,* — али има и таквих који сасвим јасно нису тај случај па је крњи футур ипак употребљен. Случај са примером: *Немо'ше га више Шераши, он да с'ошије, дијеше је Шо. Није он навикнуш на врућу.* Исти је случај и кад је глагол безличан: *Пази шшо Ши кажем, Шо да биде Шако ил не био ја Миливоје Јоловић и Пре Шо да биде ишшина нег' Шо шшо Зорка каже.*

Питање је да ли се то коси са основном поставком о вредности нашег крњег футура или не? И како ове примере онда треба схватити?

Ми смо видели, кад је у питању субјекат у III лицу, да говорно лице може али не мора знати да ли је извршење радње остварење субјектове тежње или намере. Али, како у трећем лицу има и таквих ситуација у којима се апсолутно не може разабрати који од два облика треба употребити (ситуација у рецимо *Ако ли бидне родна година, добро јес' ако не ли, ми да се скуђимо и да ћушимо,* и другим) онда је постало свеједно који ће од облика стварно бити употребљен. А кад се једном створила таква могућност да крњи футур стоји место пуног у ситуацији где за то има семантичког оправдања, почео је он да потискује пуни облик и тамо где семантика није сасвим поуздано могла диктирати који облик треба употребити. А таква је, укупно узев, ситуација у трећем лицу. Ту је, дакле, могла настати, и настала је, инвазија новог облика на позиције старог. Одатле се после он могао уопштити, тј. пренети и на друга два лица. Ту је, дакле, могуће да пуни футур буде коначно истиснут из морфолошке системе уопште.

Из свега овога произилази да је пуни футур у овоме говору по значењу ужи од пуног футура књижевног језика и већине дијалеката. Сужавање његовог значења изазвано је појавом новог облика који је на себе преузео део од целокупне футурске семантике.

На постојање засебне семантике овог облика указују јасно ове две чињенице:

1. што се крњи футур употребљава готово без изузетака у футурским ситуацијама где је сасвим јасно да тежња за извршењем радње постоји, било да тежња означава намеру (наглашену или латентно дату) као у ситуацији *у ја да Продам краву* са модал-

ношћу везаном за субјект, било да је одраз тенденције и готовости за извршење радње које диктирају околности (ситуација у *Ши д' изгориш руке*) са модалношћу везаном за конкретног извршиоца радње.

2. Што се језичко осећање говорних објеката противи употреби крњег футура онда, када је сасвим јасно да он не представља остварење тежње, тј. када се њиме хоће да обележи или нарочито да нагласи искључиво остварење радње у будућности.

9. Материјал којим сам располагала не даје довољно примера да се прикаже и синтаксичка употреба крњег футура. Међу оним које сам забележила нема ни једне квалификативне, гномске или релативне употребе. Али се једно, ипак, чини ми се, може претпоставити. Крњи футур би се у поменутим ситуацијама могао употребити само онда ако за његову употребу постоје исти они разлози који је диктирају и у индикативу.

Из употребе у зависним реченицама мислим да вреди указати на оне које почињу свезицом *да*. Ту бисмо имали ситуацију да обе свезице, једна којом почиње зависна реченица и друга која је део футурског облика, стоје једна поред друге. Језичко осећање решило је тај проблем на тај начин што их је раставило заменицом или именицом:

Надо се, јдник, да сѝн да му пѝмогнѝ и љекѝри. — А јѝ мѝслио да ѝн да ши сѝнесѝ к'омѝйѝре, како смо се договѝрили.

Место крњег футура у овим случајевима чест је футур са помоћним глаголом и још чешћи инфинитив:

Кад сам ши рѝкѝ да ћу доћи, рачѝндѝ на мѝне сѝгурно. (тј. као на радника).

И кѝко сад да ши вѝрујем, кад ми онѝмадне рѝче пѝслаши дјѝше, па слѝга. — Још се Сѝѝнијина мѝјка зарѝкла пѝсѝиши свѝкѝ сријѝде и пѝшкѝ. — Обећѝ сам јѝвиши му кад бѝде пѝс'ек да доћѝ. — Мѝслио је и ѝцо изѝћи пѝрѝда ше, но нѝ даде му Сѝѝвка.

10. Време постанка крњег футура сигурно не пада далеко у прошлост. На скорашњост његовог формирања указују две чињенице:

1. Што се будуће време са помоћним глаголом још увек употребљава у ситуацијама које семантички потпуно одговарају крњем футуру.

2. Што постоји осетна разлика у употреби крњег футура код појединаца. Неко га употребљава чешће, неко ређе. То значи да од почетка његовог формирања није протекло довољно времена потребног да дефинитивно овлада језичким осећањем говорних објеката као масе.

Становништво је, видели смо, претежно досељеничко. Даља испитивања треба да утврде где је територијално облик настао. Нема података да је забележен у Херцеговини и Црној Гори. Највероватније је да је настао на новој територији и да представља подједнако особину говора и досељеничког и аутохтоног становништа.

11. Како је дошло до формирања овог облика? Разуме се да у одговору на ово питање треба дати и објашњење о морфолошком постанку и објашњење оног значења које смо анализом констатовали.

Видели смо да у овом говору скраћивања сугласника па и скраћивања целих слогова, нарочито у презенту, има: *нџм* (< *нџмам*), *мџж* или *мџш* (< *мџжеш*), *нџш* (< *нџшеш*). Ту је до скраћивања дошло у оним случајевима у којима за то има гласовног оправдања. Од *нџмам* добили смо *нџм* због близине двају уснених сугласника; *нџмаш* остаје нескраћено. *Можеш* и *нећеш* скраћени су само у другом лицу једнине јер се само у другом лицу једнине јавља глас *ш* који у суседству гласова *ж* и *ћ* и јесте разлог за дисимилацију. Значење, разуме се, нигде није измењено.

Нашим дијалектима позната су слична скраћивања и у футуру. Исп. *Ти ј да панеш* и *Ши ш лећи*. Није тешко претпоставити да је сличан један дисимилациони процес могао довести и до облика *ја да дођем* који је за слог краћи од пуног облика футура. Тај процес морао би имати овакав ток: *ја ћу да дођем* > *ја ћ да дођем* > *ја да дођем*. Веза *ја ћу доћи* односно веза *ја ћу + инфинитив* где је близина фонема *ћ* и *д* (или којег другог дентала или експлозива) могла бити само случајна а не стална као у *ћу да + презент* остала је неизмењена.

Није необјашњива ни појава да се тако скраћени облик уопштио и за сва остала лица једнине и множине. Слично, ви.

дели смо, имамо и код одречног футура, где се уопштено не употребљава за сва лица (*Ја не да дођем, ми не да је Прашимо*). Такво је и потенцијално би (*Ми би дошли м. ми бисмо дошли и сл.*).

Но овим тумачењем новог облика не добија се одговор на сва питања која се у вези са новим обликом постављају. Такво тумачење још не објашњава прво, зашто је и како дошло до формирања посебног значења крњег футура које се разликује од значења футура у осталим говорима и од значења пуног футура у говору Горњих Бањана. Друго, не тумачи откуда то да овакво посебно значење крњег футура чија је специфичност баш модалност буде морфологисано и везано за облик без модалног глагола *хшеши*. Ако је гласовни процес у питању, онда би се скраћивање морало извршити свуда где за њега постоје исти фонетски услови. Значење би морало остати исто и у случајевима обухваћеним процесом и у оним које процес није обухватио. Овде међутим, имамо два облика и два значења и чврсту везу одређеног значења са одређеним обликом.

Видели смо да је у релативу, у многим зависним, последичним и финалним реченицама футур замењен намерном реченицом, тј. везом *да + ПрезенШ*. Такво стање налазимо у многим говорима (са изузетком чакавског и дубровачког). Исп. чак. *Нисам Шоли жедан да ћу Шри поиџи* и шток. *Нисам Шолико жедан да Шри поиџем* или *Соко лешти изнад Сарајева/ Шражи лада ће ће ПочинуШи* где место футура може да стоји *да + ПрезенШ* или потенцијал (исп. напред).

Веза *да + ПрезенШ* и иначе у нашем језику има модалну вредност. У *идем да Шражим браша* релативски презент *да Шражим* не показује паралелност извршења радње са индикативним презентом *идем* него показује намеру субјектову за тражењем. Видели смо да има и таквих ситуација где футур алтернативно може да стоји са везом *да + ПрезенШ* иако је измена у значењу минимална или скоро никаква. Исп. *Кад ме пиШаш право ћу ти рећи* и *кад ме пиШаш право да ти кажем*. Могуће је да се у новоствореној вези крњег футура која је првобитно морала имати сва футурска значења семантика формирала и усталила ослањајући се на она значења која и иначе налазимо у не реткој вези *да + ПрезенШ*. Другим речима морфолошка подударност новостворене везе *да + ПрезенШ* и старије везе *да + ПрезенШ* довела је до подударња и у значењу. Дакле морфолошки моменат имао је утицаја на формирање семантике.

Друга хипотеза о постанку крњег футура не претпоставља ни фонетско скраћивање ни семантичка разграничења. Веза да + *презенш* честа је, поред футура, у упитним реченицама, и у одговорима на упутне реченице. Може се рећи *зар да продаш краву* (поред *зар ћеш да продаш краву*). Одговор може да буде двојак: *да продам, разуме се* и *продаћу, разуме се*. Одговор са да + *презенш* може доћи и на питање у коме је употребљен футур: *зар ћеш да продаш краву? Да продам, разуме се*.

Везом да + *презенш* којом се у одговорима на упитне реченице у ствари износи нека одлука, решеност, намера и сл. могла се одатле пренети и усталити у свим оним ситуацијама где будућом радњом треба изразити и решеност, вољу или сличан став за њеним извршењем.

Сличан развојни пут морао је у говору Горњих Бањана имати и перифрастични императив *да дођеш, да донесеш* за који смо видели да је чешћи од *дођи* и *донеси*. А кад се једном створила могућност да се облицима *да дођеш, да донесеш* може изнети заповест, жеља и сл., тј. кад је једном створена могућност да се она употреби место правог императива онда је такав облик почео да замењује императив и у другим ситуацијама.

Могуће је да је слично било и са везом да + *презенш* из упитних реченица кад се њоме питало односно одговарало на питање о будућој радњи. Одговорима на питања о будућој радњи и износи се, рекли смо, обично нека одлука, намера, решеност. Одатле се веза да + *презенш* могла усталити свуда где је за то било семантичког оправдања.

Но могућ је још један начин постанка крњег футура. У том говору постоји оваква корелација одречне и потврдне форме: према *ја не певам* имамо *ја пџвам*, према *ја не да певам* за одречни футур могло се образовати *јд да певам* за потврдни футур. Модалност у крњем футуру могла се искристалисати аналогно модалности у осталим везама да + *презенш*.

За крњи футур постојало је дакле више начина, више ситуација које су могле довести до његовог стварања. Како је тачно дошло до његовог формирања моћи ће решити тек детаљнија испитивања са ближим познавањем синтаксе тога говора. Према материјалу којим смо располагали, ми смо овде изнели три претпоставке о његовом постанку које би, могуће је, можда могла и прецизнија анализа да потврди.

Душанка Игњашовић